

توصیف عمومی حرم امام حسین علیه السلام

سلمان آل طعمه

حسین علیه السلام شخصیتی یگانه و برجسته است و چنان بهره‌ای از دانش دارد و چنان فداکاری بزرگی کرده است که وی را در جایگاه پیامبران و در مرتبه فرستادگان خداوند نشانده است. او وارث پیامبران و سبط برگزیده برگزیدگان خدای جهانیان و سرور جوانان بهشت است. از این روی هیچ شگفت نیست که مردمان در بنای قبر او و آراستن این مرقد مطهر با برترین معماری و بهترین تزئین‌ها از هم پیشی گیرند؛ آن‌سان که تاریخ گواهی می‌دهد فرمان‌روایان و پادشاهان و صاحبان ثروت و هنر، ثروت‌های بسیاری بذل این راه کردند و بر پای این بنا طلا و نقره ریختند و صاحبان هنر و چیره‌دستان روزگار را، از بنا و معمار گرفته تا نقاش و آینه‌کار و کاشی‌کار، به کربلا آوردند تا همه آنچه از دانش و هنر و خبرگی در چنته دارند، به کار بندند. چنین شد که هنرمندان هنر خویش را و ثروتمندان ثروت خویش را دریغ نداشتند

و از رهگذر این ایثار و همدلی، بنایی بلند افراشته شد که پیکر سبط رسول خدا ﷺ را در میان گرفت؛ بنایی که هوش هر بیننده‌ای را می‌ریاید و مهار از پندار و تخیل او می‌گسلد. جای قبر حسین ﷺ از آن روز که وی در آن دفن شد، باغی از باغ‌های بهشت است. امام سجّاد ﷺ از عمّه خود زینب ﷺ و ایشان از جدّ خود رسول خدا ﷺ نقل کرده که فرموده است: «در این سرزمین طف و بر قبر سرور شهیدان پرچمی می‌افرازند که در گذر روزگاران، نه نام آن از یادها می‌رود و نه نشانش نابود شود».

این جاست که سرگشته و دلدا، به تماشا می‌ایستد و جلوه‌های هنر و زیبایی را در معماری بدیع، بنای استوار، آینه‌کاری‌های شگفت، چلچراغ‌های زیبا و کتیبه‌های گران سنگ قرآنی که بر در و دیوار حرم است نظاره می‌کند. معماران و هنرمندان چیره‌دست، این همه هنرنمایی را در روزگاری به انجام رسانده‌اند که بسیاری از ابزارهای امروزین وجود نداشته و تنها از ابزارهای ساده بهره می‌گرفتند و با همین ابزار توانستند جلوه‌های هنری بدیعی را پدید آورند که به سان ستارگان آسمان، بدر مضجع امام شهیدان را در برگرفته است؛ چه شهید خفته در آن مضجع، فراتر از همه این جلوه‌های مادی، و خود حجت خدا در زمین و احیاگر آیین پیامبر برگزیده خدا با قیام و جهاد خویش است. به برکت همین مضجع است که چنین جلوه‌های هنری بدیع خلق شده و به مرتبه‌ای رسیده که کمتر همانندی برای آن می‌توان یافت.

بنای بلند حرم امام حسین ﷺ زیبایی و خیال‌انگیزی هنر اسلامی را به نمایش می‌گذارد و از پیشرفت و شکوفایی تمدن اسلامی و چیرگی مسلمانان در این عرصه خبر می‌دهد.

هنرمندان سازنده این بنا توانسته‌اند آینه‌کاری‌هایی تحسین‌برانگیز، با مقرنص‌ها و اشکال هندسی و فضایی ویژه بر دیوارها

و سقف‌ها پدید آورند؛ به گونه‌ای که از هر زاویه نور

را بازمی‌تاباند و یادآور این حقیقت می‌شود که

این جا نوری خدایی جلوه‌گر است. این جلوه‌ها و

دیگر هنرنمایی‌هایی که در ساخت ضریح مطهر

و آراستن آن به قطعه‌های طلا و نقره به چشم

می‌خورد، در کنار شمعدان‌ها و چراغدان‌های زیبا و

تاج و کله‌خودهای مرصع و جلدهای نفیس قرآن و

سرانجام ابزارهایی همانند دسته‌های شمشیر، سپرها،

غلاف‌ها و دیگر نقایسی که امروزه در گنجینه حرم

جای قبر حسین ﷺ از

آن روز که وی در آن دفن شد،

باغی از باغ‌های بهشت است. امام

سجّاد ﷺ از عمّه خود زینب ﷺ و ایشان

از جدّ خود رسول خدا ﷺ نقل کرده که فرموده

است: «در این سرزمین طف و بر قبر سرور

شهیدان پرچمی می‌افرازند که در گذر

روزگاران، نه نام آن از یادها می‌رود

و نه نشانش نابود شود».

نگهداری می‌شود، همه از دقت و چیره‌دستی آفرینندگانش خبر می‌دهد. افزون بر این، کف حرم با سنگ‌های مرمری فرش شده که از خارج عراق آورده‌اند. دیوارها نیز با همین سنگ‌ها تزئین شده و درخشش خیره‌کننده‌ای به وجود آورده است؛ به سان الماسی که پرتوهای نور را بازمی‌تاباند.

به هر روی، تاریخ طلاکاری، آینه‌کاری، خاتم‌کاری و به کارگرفتن طلا و نقره برای آذین کردن حرم و استفاده از چلچراغ‌های زیبای شیشه‌ای، به دوران حکومت صفویان و به سیال ۹۱۴ هجری بازمی‌گردد. تا پیش از آن، بنای حرم، بنای ساده‌ای بود از گچ و آجرهای محلی، اما پس از آن، سنگ‌های مرمر را از خارج عراق برای آراستن حرم وارد کردند. ابن بطوطه جهانگرد نامور، یکی از کسانی است که کربلا را در دوره قدیمش زیارت کرده است. او در سفرنامه خود، در این باره چنین می‌نویسد:

سپس به کربلا، مرقد حسین بن علی علیه السلام سفر کردیم. آن جا شهری است کوچک که باغ‌های نخل، آن را در میان گرفته و از فرات سیراب می‌شود. روضه مقدسه، در داخل شهر قرار دارد و در جوار آن، مدرسه‌ای بزرگ و زاویه‌ای ^۱ مبارک است. آن جا به هر کس آمد و شد کند غذا دهند. بر در روضه، حاجی‌ها و دربانان هستند و هیچ کس بدون اجازه آنها به بارگاه درنیاید. هر کس به بارگاه درمی‌آید، عتبه مبارک را که از نقره است می‌بوسد.

بر بالای ضریح، چراغدان‌های طلا و نقره و بر درها پرده‌های حریر آویخته است. مردمان این شهر دو طایفه‌اند: فرزندان زحیک و فرزندان فائز و میان این دو طایفه پیوسته جنگ و درگیری است؛ هر چند هر دو طایفه از امامیه‌اند و تبارشان به یک پدر می‌رسد. به سبب فتنه و جنگ این دو طایفه، از این شهر دوری گزیدیم.^۲ عباس مکی، یکی دیگر از سیاحان است که حرم امام حسین علیه السلام را چنین وصف می‌کند:

در حرم سرورم حسین علیه السلام چراغدان‌هایی خیره‌کننده از ورق مرصع و گونه‌هایی از جواهرهای گران‌بهاست که با خراج یک شهر

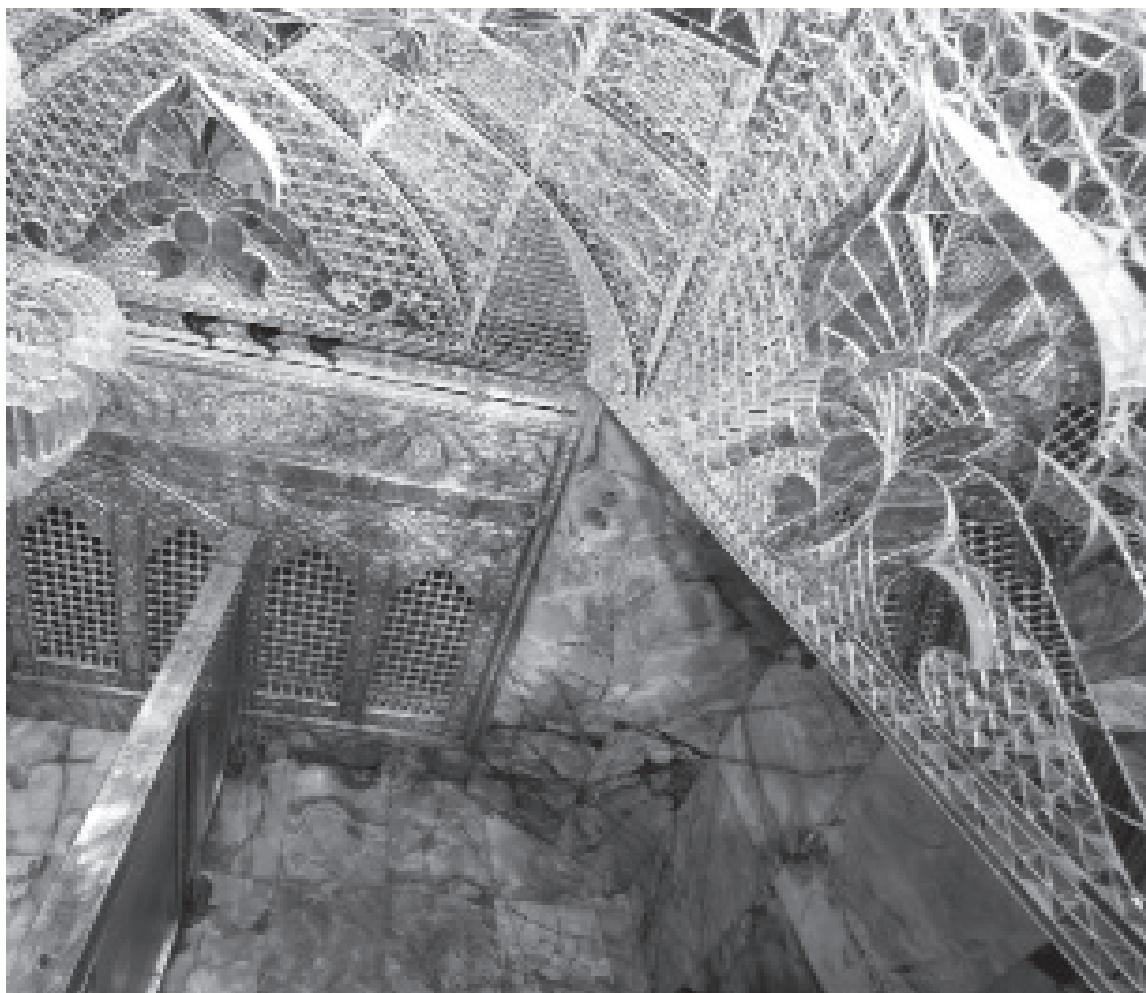
مساحت حرم امام علیه السلام به ۳۸۵۰ متر می‌رسد و مضع امام علیه السلام در وسط این حرم جای گرفته و بر فراز قسمت اصلی بنا گنبدی بر پایه‌های چهارگانه بنا شده که طول و عرض هر کدام ۳/۵ در ۲/۵ متر و ارتفاع این گنبد از سطح زمین ۳۹ متر است. گنبد از نوع گنبدی‌های پیازی شکل با ساقه‌ای نسبتاً بلند است و پنجره‌هایی با طاق‌های قوسی شکل از این ساقه به درون بنا گشوده می‌شود. سرتاسر گنبد، از ساقه تا نوک آن، با طلای ناب روکش شده و به خوبی ترسیم‌کننده اوج شکوه و عظمت معماری اسلامی است.

برابری کند. اغلب اینها هدایای شاهان و فرمان‌روایان ایران است. بر فراز قسمت بالای سر مبارک، چراغدانی از طلای سرخ به وزن دو من یا بیشتر آویخته است. بر بنای حرم، گنبدی است بلند، با بنایی شگفت که خبره‌ای چیره‌دست و آگاه، آن را ساخته است و سر بر آسمان می‌ساید.^۳

عبدالوهاب عزام نیز در وصف حرم امام علیه السلام چنین می‌نویسد:

به مسجد درآمدیم. آن جا همه‌کسانی که قرآن و دعا می‌خواندند بلند بود. سپس ضریح مبارک را زیارت کردیم. عظمت آن جایگاه ما را از این بازداشت که دیده در مرتع جمال و زیبایی و شکوه و زینت و زیور خیره‌کننده آن رها کنیم. در کنار مسجدی که ضریح امام علیه السلام را در بر گرفته [مسجدی دیگر است که ضریح عباس بن علی علیه السلام در آن جای گرفته و در مسجد حسین علیه السلام] مقصود همان حرم امام است [سردابی است که حدود ده پله پایین می‌رود و در پایین آن، جایی است که با تورهای آهنی محصور شده و آن را قتلگاه نامند و گویند خون حسین علیه السلام به هنگام شهادت در این نقطه بر زمین ریخته است. در روایتی دیگر آمده که این جا زادگاه عیسی بن مریم علیه السلام است. در گوشه‌ای از حرم حجره‌ای است که سه تن از شاهان قاجار: احمد شاه، پدرش محمدعلی شاه و جدش مظفرالدین شاه در آن به خاک سپرده

شده‌اند. قبرهای این سه، از زمین برجسته نیست و تنها با موزاییک فرش شده و در نزدیک آنها تصویری از این سه پادشاه بر دیوار آویخته شده است. دوست داشتم فرصت فراهم باشد و زمانی درازتر در این حرم پر عظمت بمانیم تا به درازا از آن سخن گوئیم؛ اما زیارت ما زیارتی شتابان بود که در آن به همان اندازه که واجب است بسنده داشته شد.^۴

سید عبدالرزاق حسنی در زمانی نزدیک‌تر به زمان حاضر، درباره حرم امام حسین علیه السلام چنین نوشته است:

ضریح امام حسین علیه السلام در میان بنایی بزرگ است که گنبدی طلا پوشیده، بر فراز آن می‌درخشد

و در دو سوی آن نیز دو گلدسته طلاست. سلطان سلیمان قانونی در خلال زیارت کربلا در سال ۹۴۱ هجری (۱۵۳۴ م) گنبد و گلدسته‌ها را نوسازی کرد و پس از آن هم، چونان که بر دیوار گنبد با خطوط طلائی حک شده، ناصرالدین شاه در سال ۱۲۸۳ هـ. ق. (۱۸۶۶ م) دستور داد تا آن را با طلائی ناب پوششی تازه دهند. ارتفاع این گنبد به ۳۵ متر می‌رسد. ضریح امام که در زیر این گنبد جای گرفته، سکو ماندی است فراهم آمده از چوب ساج که به عاج فاخری ترصیع شده و دو لایه مشبک بر آن قرار دارد؛ یکی از فولاد مرغوب که ضریح داخلی را تشکیل می‌دهد و دیگری از نقره سفید و پر درخشش که ضریح خارجی است. طول ضریح نقره‌ای خارجی پنج و نیم متر و عرض آن چهار و نیم متر است. بر بالای ضریح ظرف‌های طلائی که سنگ‌های قیمتی در آنها به کار رفته، وجود دارد و در هر گوشه‌ای از آن، گویچه‌ای از طلائی ناب است که قطر آن به نیم متر می‌رسد. بر روی ضریح، صفحه‌های مشبک دیگری قرار دارد که با ضریح بیرونی تفاوت چندانی ندارد و با آن فاصله هم ندارد و تنها از هر طرف ۱۲ سانتیمتر از صفحه‌های ضریح اصلی کوچکتر است. مرقد امامزاده علی بن الحسین^۱ مشهور به علی اکبر هم که با پدرش در یک روز به شهادت رسید و در کنار او به خاک سپرده شد، در درون همین ضریح است.^۵

بر پیشانی ضریح امام^{علیه السلام} این عبارت نوشته شده است:

«أَنَّ الدَّاعِيَ إِلَى حُبِّ آلِ مُحَمَّدٍ الطَّاهِرِ بْنِ أَبِي مُحَمَّدٍ الطَّاهِرِ سَيْفِ الدِّينِ نَجَلِ سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ بُرْهَانَ الدِّينِ مِنْ بِلَادِ الْهِنْدِ سَنَةَ خَمْسٍ وَ خَمْسِينَ

وَتَلَاثُمِائَةٍ؛ بَعْدَ الْأَلْفِ ۱۳۵۵ هـ. دعوت کننده به دوستی خاندان پیامبر، سیف‌الدین طاهر بن ابومحمد طاهر، نوه سرورمان محمد برهان‌الدین از کشور هند، به سال هزار و سیصد و پنجاه و پنج قمری».

در جلوی ضریح میدانی است که هیچ کس بدان پا نمی‌گذارد؛ زیرا مرقد شهیدان کربلا که در صف همراهان امام به پیکار ایستادند و شهید شدند و همه را در یک نقطه و در یک قبر به خاک سپردند، در این جا واقع است. در ضلع جنوبی این میدان، نرده‌هایی مشبک از جنس نقره، به طول چهار متر و هشتاد سانتی‌متر قرار دارد و این منطقه به «مرقد شهیدان» مشهور است.

همان گونه که از دو متن پیش گفته برمی آید، بر مضجع امام صندوقی است چوبین که عاج نیز در آن به کار برده‌اند. روی آن ضریحی مشبک از فولاد مرغوب است و بر روی این ضریح، ضریح دیگری است که از نقره ساخته شده و لایه بیرونی را تشکیل می‌دهد. مشبک این ضریح، از شش ضلعی‌های متساوی الأضلاع تشکیل شده است. از آن جا که مضجع علی اکبر نیز در درون همین ضریح جای دارد، ضریح امام در قسمت موازی مضجع علی اکبر تقریباً به اندازه یک متر بزرگ‌تر است.

بناهای حرم امام علیه السلام محدوده‌ای مستطیل شکل را در برمی‌گیرد که ضلع شمال - جنوب بیرونی آن ۱۲۵ متر و ضلع شرق - غرب آن ۹۵ متر است. این محدوده، همه بناهای حرم مطهر را در برمی‌گیرد. صحنی وسیع، همه این بناها را در میان گرفته و بر پیرامون آن نیز

دیواری برپا شده است.

بنای حرم، بنایی کهن و محکم است که با گچ و آجر ساخته شده و تزئینات متنوعی از جنس کاشی و آینه تا مینا و طلا و نقره، آن را زینت بخشیده است. مساحت حرم امام علیه السلام به ۳۸۵۰ متر می‌رسد و مضجع امام علیه السلام در وسط این حرم جای گرفته و بر فراز قسمت اصلی بنا گنبدی بر پایه‌های چهارگانه بنا شده که طول و عرض هر کدام $\frac{3}{5}$ در $\frac{2}{5}$ متر و ارتفاع این گنبد از سطح زمین ۳۹ متر است. گنبد از نوع گنبد های پیازی شکل با ساقه‌ای نسبتاً بلند است و پنجره‌هایی با طاق‌های قوسی شکل از این ساقه به درون بنا گشوده می‌شود. سرتاسر گنبد، از ساقه تا نوک آن، با طلای ناب روکش شده و به خوبی ترسیم کننده اوج شکوه و عظمت معماری اسلامی است.^۶

طول ضریح مطهر، در بخشی که مرقد امام را در بر گرفته، به پنج دهنه (پنجره) و عرض آن نیز به چهار دهنه تقسیم می‌شود و هر قسمت ۸۰ سانتی‌متر عرض دارد؛ اما بخشی که مرقد علی اکبر علیه السلام را در میان گرفته، از عرض، تنها یک بخش و از طول شامل دو بخش است. همان‌گونه که پیشتر اشاره شد، طول مجموع آن قسمت از ضریح که مرقد امام علیه السلام را در بر گرفته، $\frac{5}{5}$ و عرض این قسمت $\frac{4}{5}$ متر است، ولی طول آن قسمت که قبر علی اکبر علیه السلام را در میان می‌گیرد $\frac{2}{6}$

متر و عرض آن $\frac{1}{4}$ متر است. ارتفاع ضریح $\frac{3}{5}$ متر است و بر بالای آن، در چهار گوشه، چهار

گویچه طلاست که قطر هر یک به ۵۰ سانتی‌متر می‌رسد. در کنار این گویچه‌ها ظرف‌های مستطیل شکلی است که طول هر یک به نیم متر می‌رسد و زران‌دود شده‌اند.

در زاویه جنوبی ضریح، به فاصله یک و نیم متر تا ضریح علی اکبر علیه السلام ضریح شهیدان کربلا واقع شده و در جلوی مرقد نیز [میان قسمت‌های واقع شده در زیر گنبد و قسمت‌های بیرونی] پنجره‌ای از نقره است که پنج بخش، هر بخش با عرض ۷۵ و طول ۷۰ سانتی‌متر تشکیل شده و پهنای این پنجره در مجموع $\frac{4}{8}$ متر است.

نمای درونی گنبد با پوششی از کاشی فراهم آمده که بر آنها نقش‌هایی زیبا همراه با نوشته‌هایی در بردارنده نام‌های امامان دوازده‌گانه به چشم می‌خورد. قسمت ساقه نیز به آیاتی از سوره منافقون زینت یافته و این کتیبه‌ها را چنان که از تاریخ ثبت شده در آن پیداست، شیخ جواد علی به سال ۱۳۷۱ هـ. ق. نوشته است. در نمای داخلی قسمت بالای گنبد هم کتیبه‌ای که سوره فجر بر آن نقش بسته، به چشم می‌خورد.

نمای درونی گنبد با پوششی از کاشی فراهم آمده که بر آنها نقش‌هایی زیبا همراه با نوشته‌هایی در بردارنده نام‌های امامان دوازده‌گانه به چشم می‌خورد. قسمت ساقه نیز به آیاتی از سوره منافقون زینت یافته و این کتیبه‌ها را چنان که از تاریخ ثبت شده در آن پیداست، شیخ جواد علی به سال ۱۳۷۱ هـ. ق. نوشته است. در نمای داخلی قسمت بالای گنبد هم کتیبه‌ای که سوره فجر بر آن نقش بسته، به چشم می‌خورد و در فاصله میان کتیبه‌های پایین و کتیبه بالای گنبد (در نمای داخلی) دوازده پنجره قرار گرفته که فاصله هر یک با دیگری از داخل ۱/۲۵ متر و فاصله آنها با پنجره‌هایی که از لایه فوقانی گنبد به بیرون گشوده می‌شود، تنها ۳۰ سانتی‌متر است. این پنجره‌ها را سید جواد حسن آل طعمه، تولیت حرم امام باقر (ع) در سال ۱۲۹۷ هـ. ق. با هدف تهویه هوا گشود.

بنایی که گنبد بر فراز آن قرار گرفته، از چهار ستون تشکیل یافته و این ستون‌ها با طاق‌هایی

شاه عباس در سال

۱۰۳۲ هـ. ق. به زیارت کربلا آمد

و فرمان داد تا ضریحی از مس برای قبر امام بسازند و گنبد را از بیرون نوسازی و از درون نیز با کاشی و مرقع‌های زیبا زینت دهند. او همچنین اموال فراوانی در اختیار متولیان و دربانان حرم قرار داد. صندوقی که وی بر قبر نهاده بود تا سال ۱۳۵۷ باقی بود و در این سال، صندوقی شیشه‌ای جایگزین آن شد.

قوسی شکل به هم وصل شده و هر یک از چهار طاقی که بدین ترتیب در چهار سو به وجود می‌آید، قسمت زیر گنبد را از رواق‌های دیگر جدا می‌کند.

سلطان نظام شاه، در دوران حکمرانی بر دکن هند، فرش‌های حریر بسیار، جواهرهای ارزشمند و همچنین مقدار زیادی ظرف‌های طلا و چراغدان‌های زیبا به حرم امام علیه السلام هدیه کرده و همزمان به متولیان و دربانان حرم نیز هدیه‌های فراوانی داده بود. او در همان زمان پیکر طاهر شاه را نیز از هند برای خاک‌سپاری در حرم امام حسین علیه السلام به کربلا فرستاد. وی در حرم به خاک سپرده شد و از همان دوره تاکنون پیوسته حکمرانان هند هدایایی برای حرم امام علیه السلام فرستاده‌اند.

شاه اسماعیل صفوی نیز در دوران حکمرانی فرمان داد تا صندوقی از خاتم بسازند و بر روی قبر بگذارند. او همچنین رواق‌های حرم را با قالی‌های گران‌بهای ایرانی پوشاند و دوازده چراغدان از طلای خالص به حرم هدیه کرد.

شاه عباس در سال ۱۰۳۲ هـ. ق. به زیارت کربلا آمد و فرمان داد تا ضریحی از مس برای قبر امام بسازند و گنبد را از بیرون نوسازی و از درون نیز با کاشی و مرقع‌های زیبا زینت دهند. او همچنین اموال فراوانی در اختیار متولیان و دربانان حرم قرار داد. صندوقی که وی بر قبر نهاده بود تا سال ۱۳۵۷ باقی بود و در این سال، صندوقی شیشه‌ای جایگزین آن شد.

در سال ۱۲۳۲ فتحعلی شاه قاجار فرمان داد تا بر روی ضریح مسی که شاه عباس ساخته بود، ضریحی نقره‌ای بسازند و صندوق خاتمی را هم که وی بر قبر نهاده بود، با چوب ساج روکش کنند. سید عبدالصالح آل طعمه، تولیت حرم مطهر امام حسین علیه السلام به نگارنده کتاب گفته است:

آن گونه که بر پنجره جلوی در ضریح نوشته است، صندوق خاتمی که بر مرقد امام است، از سوی شاه طهماسب صفوی و در سال ۱۱۲۳ قمری به حرم هدیه شده است. این صندوق در حمله وهابیان در سال ۱۲۱۶ آسیب دید و مقداری از آن سوخت، اما در سال ۱۲۲۵ و در دوران حکومت قاجار بازسازی شد. روی صندوق چنین نوشته شده است: «بعد تکسیر اعداء الله فی سنه ۱۲۱۶ هـ. قام بتجدیده خان القاجار سنه ۱۲۲۵ هـ. کتبه صالح الکلاکوی»...^۷ سید محمد فولادزری مبلغ ۱۵۰۰ دینار به بازسازی و نوسازی بخش‌های سوخته صندوق ضریح داخلی و همچنین نصب صفحه‌های شیشه‌ای در داخل چارچوب‌هایی که از چوب ساج زیور یافته ساخته شده بود، اختصاص داد. در پی این بازسازی، جشن بزرگی در حرم امام حسین علیه السلام بر پا شد و ملک فیصل دوم در جریان بازدید از کربلا، که به سال ۱۹۴۷ میلادی انجام گرفت،

در این جشن شرکت جست و از این اثر هنری بدیع پرده‌برداری کرد.
در سال ۱۲۰۶ هـ. ق. شاهزاده محمد بن محمد حسین بن فتح علی فرمان داد تا گنبد مبارک
حرم امام حسین علیه السلام را طلاپوش کنند و این کار به فرمان او انجام گرفت.
رونلدسن می‌گوید:

ضریح امام حسین علیه السلام در زیر گنبد طلا قرار دارد و مشتمل بر دو ضریح بیرونی و داخلی است و
ضریح بیرونی از نقره ساخته شده و ناصرالدین شاه آن را به حرم اهدا کرده و نام او هم بر این
ضریح منقوش است. بر در ضریح بیرونی، پنجره نقره‌ای زیبایی است که بر بالای آن نوشته
شده: «قال رسول الله: الحسن والحسين سيّدا شباب أهل الجنة وأبوهما خير منهما»^۸
در سال ۱۳۵۸ هـ. ق. سلطان سیف‌الدین طاهر، داعی اسماعیلی، کربلا را زیارت کرد و به
ضریح امام علیه السلام پنجره‌ای نقره‌ای که در هند ساخته شده بود اهدا نمود.

به هر روی، ضریح مطهر امام حسین علیه السلام زیارتگاهی برای مسلمانان و نقطه امید و آرزوی
شیعیان و جلوه‌گاهی از تمدن و میراث فرهنگی شیعه است که به واسطه جایگاه بلند و انکار
ناشدنی‌اش، همواره مورد توجه بوده است؛ چنان که شاعران و سخنوران در عرصه ادب عربی
و فارسی شعرها در وصف ضریح گفته و جلوه‌هایی از جمال و شکوه آن بارگاه را به قالب
نظم و شعر درآورده‌اند. از آن جمله چند بیت زیبا و بدیع از مهیار دیلمی است که بدین معنا
سروده است:

گویا ضریح تو گلی است بهاری که باد پاییز بر آن وزیده است. این بوی توست که زائران با
خود می‌آورند یا این مشک است که به خاک و تربت تو در آمیخته است.
دعبل خزاعی در شعری گوید:

هیچ باغ و بوستانی نیست که آرزو نکند ای کاش مضجع تو باشد و پیکر تو را بر دامن گیرد.
ابوبکر آلوسی در دو بیت دیگر گوید:

سر حسین علیه السلام را در خاور و باختر زمین مجوید. همه آن جای‌ها را وانهد و به سوی من آید
که آرامگاه او در قلب من است.

در حرم امام علیه السلام نوشته‌ها و لوح‌هایی خوش‌منظر و خیره‌کننده به چشم می‌خورد که در و دیوار
و سقف حرم را آراسته است. در بالای ستونی که در میان ضلع جنوبی پنجره فولاد، پیش
روی مبارک قرار دارد، این عبارت به چشم می‌خورد: «مَنْ بَكَى وَتَبَاكَى عَلَى الْحُسَيْنِ فَلَهُ
الْجَنَّةُ، صَدَقَ اللَّهُ وَرَسُولُهُ. سَنَهُ ۱۷۱۵ هـ»^۹

در مقابل چهار گوشه قبر شریف عبارت زیر دیده می‌شود: «واقفة الموفق بتوفیقات الدارین ابن
محمدتقی خان الیزدی محمد حسین، سنه ۱۲۲۲ هـ»^{۱۰}

در ایوان بیرونی دیوار رواق غربی که مقابل پنجره فولاد است، بر بالای پنجره و بر روی کاشی این عبارت منقوش است: «عمل اوسته احمد المعمار ۱۲۹۶ هـ»^{۱۱}.
بر بالای مقبره شمالی، که مقابل ضریح امام علیه السلام است، پنجره‌ای است که بر آن این عبارت دیده می‌شود:

«إنه بمباشرة الحاج عبدالله بن القوام على نفقة الحاج محمد صادق التاجر الشيرازي الاصفهاني الأصل قد قام بتكميل تعمير سرداب الصحن الحسيني وتطبيق الأروقة الثلاثة الشرقي والشمالي والغربي بالكاشي في سنة ألف ثلثمائة الهجرية».

گنجینه حرم در سمت شمال آن واقع است که جواهرات و نفایس و آثار ارزشمند بی‌شماری را در خود جای داده که در قرن‌های متمادی، شاهان و فرمان‌روایان و خسروان سرزمین‌های اسلامی هدیه کرده‌اند.

کتابخانه حرم مطهر در سمت شرق آستانه حرم قرار گرفته و چندین قرآن خطی نفیس در آن نگاه‌داری می‌شود.

۱. «زاویه» اصطلاحی است که برای مکان‌های مقدّس، عبادتگاه صوفیان و محلّ قرائت ادعیه و اوراد به کار برده‌اند. (مترجم)
۲. رحله ابن بطوطه (تحفة النظار)، ص ۲۱۵.
۳. عباس مکی، نزهة الجلیس ومن ینه الأديب الأنیس، ج ۱، ص ۱۳۴.
۴. رحلات عبدالوهاب عزام، قاهره، ۱۹۲۹ م، ص ۵۹ و ۶۰.
۵. سید عبدالرزاق حسینی، العراق قديماً و حديثاً، چاپ ششم، ص ۱۲۹.
۶. رونالدسن، عقيدة الشيعة، بيروت، ۱۹۹۰، ص ۱۱۱.
۷. پس از آن که دشمنان خدا در سال ۱۲۱۶ ق این صندوق را شکستند، شاه قاجار به سال ۱۲۲۵ ق آن را نوسازی کرد. صالح کلکاوای این متن را نوشت.
۸. رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: «حسن و حسین سرور جوانان بهشتند و پدرشان از آنان برتر است».
۹. هر کس بر حسین بگریزد یا خویش را گریان نماید، بهشت برای اوست. خدای و رسولش راست گفتند. سال ۱۱۸۵ ق.
۱۰. جای ایستادن آن که موفق به توفیقات دو سرای بود؛ محمد حسین خان یزدی، پسر محمد تقی. سال ۱۲۲۲ هـ. ق.
۱۱. کار استاد احمد معمار. سال ۱۲۹۶ هـ. ق.